VOL- VII ISSUE- X OCTOBER 2020 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 6.293 ISSN 2349-638x

मुलांच्या अंतर्मुखी व बहिर्मुखी व्यक्मितत्वगुणाच्या अभ्यासाची शिक्षकांना आवश्यकता

डॉ. सुरेखा अ. शर्मा
M.A, M.ED. Ph.D
प्राचार्य
शिलादेवी शिक्षण महाविद्यालय, नागपूर

आजच्या बदलत्या परिवेशात मुलांकडे लक्ष देणे आव्हानापेक्षा कमी राहिलेले नाही. मुलांचे व्यक्तिमत्व घडतांना कुटुंबाची फार मोठी भुमिका असते आणि याच कौटुंबिक वातावरणातून संस्कार घडवून मुल हे शाळेत येतात. या दोघांच्या योग्य असा शिस्ताने मुलांचे व्यक्तिमत्व हे घडत असते. व्यक्त तितक्या प्रकृती असे म्हटल्या जाते. समाजात वावरतांना आपण सहजपणे असे विधान करतो ती व्यक्ती त्या व्यक्तीपेक्षा अगदी भिन्न स्वाभावाची आहे याचे कारण त्या व्यक्तीचे भिन्न व्यक्तिमत्व हे होय. सगळी माणसे जर एकसारखी एक अशी असती तर मग व्यक्तिमत्वाचे किंवा व्यक्तिमत्व या शब्दांना काही अर्थच उरला नसता एका अर्थाने पाहता व्यक्ती म्हणजे शील, चारित्र्य अथवा गुणविशेष यांचे संकलन होय. परंतु प्रत्यक्षात या गोष्टीशिवाय त्यामध्ये अधिक काही गोष्टी असतात. गिलफोड यांच्या मते, व्यक्तिमत्व म्हणजे गुणविशेषांचा संघटीत असा प्रबंध होईल.

* व्यक्तिमत्वाचा अर्थ

व्यक्तिमत्व हा शब्द मुळ च्मतेवदं या शब्दापासून तयार झाला आहे. च्मतेवदं म्हणजे मुखवटा ग्रीक भाषेतील मुखवटयासाठी वापरला जाणारा शब्द हा च्मतेवदं या लॅटिन शब्दापासून च्मतेवदंसपजल शब्द तयार झाला आहे. पूर्वी ग्रीक काळात नाटकातून विविध पात्रे मुखवटे घालून त्या त्या पात्राच्या भुमिका करीत असत. यावरून व्यक्तिमत्व म्हणजे बाहयरूप असा अर्थ लावला जाऊ लागला.

मानसशास्त्रीय दुष्टीकोनात व्यक्तिमत्व म्हणजे केवळ दिखाऊ बाहयरूप आहे. जीवशास्त्रीय रचना आणि परिवेश या दोन्हीच्या संयुक्त प्रभावाने बदलणारी विकसित होणारी एक गतिशील समती आहे. व्यक्तीचे आचार विचार वर्तन निरनिराळया प्रकारचे आढळते.

* व्यक्तिमत्वाच्या व्याख्या

व्यक्तिमत्व म्हणजे व्यक्तीच्या जवळ जे–जे आहे ते बऱ्याच ठिकाणी व्यक्तित्व व व्यक्तिमत्व हे दोन शब्द समान अर्थाने वापरले जातात. व्यक्तित्व म्हणजे Indivivality व व्यक्तिमत्व म्हणजे Personality व्यक्तिमत्वाची व्याख्या करणे हे कठीण कार्य आहे. तरीही मानसशास्त्रज्ञांनी व्यक्तिमत्वाच्या अनेक व्याख्या केल्या आहे.

बुडवर्थ

'व्यक्तीचे विचार आणि अविष्कार, अभिवृत्ती आणि अभिरूची कार्य करण्याची पध्दत व जीवनविषय तत्वज्ञान यांत व्यक्त झालेले वर्तनाचे समुच्चयात्मक स्वरूप म्हणजे व्यक्तिमत्व होय.'

VOL- VII ISSUE- X OCTOBER 2020 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 6.293 ISSN 2349-638x

नार्मल मन

'व्यक्तिमत्व म्हणजे शरीर रचना वर्तन विशेष, अभिरूची, अभिवृत्ती, कृतिक्षमता, कर्तृत्व आणि कलाविशेष यांचा वैशिष्टयपूर्ण आकृतिबंध आहे.'

अलर्पोटे जी.

व्यक्तिमत्व म्हणजे परिसराशी व्यक्तीचे जे वैशिष्टयपूर्ण अव्दितीय समायोजन होत असते त्याला कारणीभुत ठरणारी वर्तनाला चालणा देणारी शारीरिक, मानसिक प्रक्रियाची गतिशील संघटना होय.

या व्याख्या निरनिराळया मानसशास्त्रीय विचारसरणी दाखवतात. तरी त्याच्यामध्ये व्यक्त किंवा अव्यक्त एकवाक्यता असल्याचे आपल्या लक्षात येते.

व्यक्तिमत्व विकासावर परिणाम करणारे घटक

वर्गात अध्यापन करीत असतांना व्यक्तिमत्व विकासावर कोणकोणत्या घटकांचा परिणाम विद्यार्थी व्यक्तिमत्व विकासावर होऊ शकतो यांचा विचार करणे आवश्यक असते ते घटक आपणाला खाली प्रमाणे सांगता येईल.

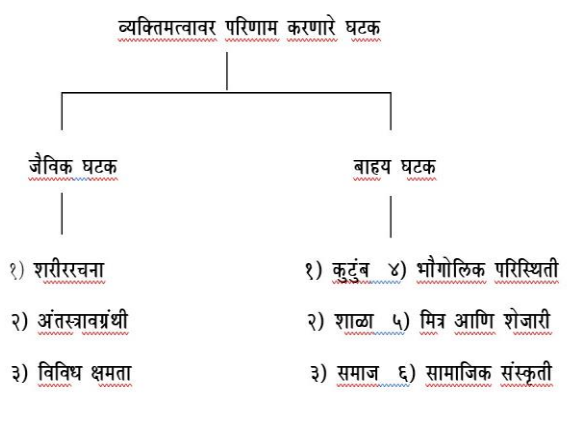

वरील तक्त्यावरून आपण व्यक्तिमत्वावर परिणाम करणारे घटकाचा अंदाज घेता येईल. यामध्ये कुटुंब शेजारी, शाळा समाज असा अनेक घटकांचा प्रभाव झालेला दिसून येतो.

* व्यक्तिमत्वाचे प्रकार किंवा वर्गीकरण

व्यक्तिमत्वाचे प्रकार किंवा वर्गीकरण निरनिराळया मानसशास्त्रज्ञांनी निरनिराळया प्रकारात केल्या आपणाला आढळून येते. जसे— केश्मरचे वर्गीकरण, शेल्डनचे कायीक वर्गीकरण, कर्लयुंगचे वर्गीकरण, कॅटेलचे वर्गीकरण, अजीज व रेखा अग्निहोत्रीचे वर्गीकरण. यापैकी काही मानसशास्त्रज्ञांच्या वर्गीकरणाचा अध्यापनाच्या दृष्टिकानातून विचार करू.

केश्मरचे वर्गीकरण :

केश्मरने शरीरबांधा आणि व्यक्तिमत्व यांचा संबंध साधण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्याने व्यक्तिमत्वाचे मेदप्रधान, अस्थिप्रधान, स्नायुप्रधान व मिश्र—अस्थिस्नायूप्रधान असे प्रकार पाडले.

शेल्डनचे कायीक वर्गीकरण **(Samato to Type)** :

शरीर प्रकृतीचा विचार करताना त्याने पोटाचा घेर, स्नायू प्रमाण, त्वचा आणि नसा यांचा उठावदारपणा यांचे पध्दतशीर मापन करून मांडणी केली.

कार्लयुंगचे वर्गीकरण :

कार्लयुंगने व्यक्तिमत्वाचा एकात्म व प्रमाणबध्द विकास करण्यासाठी विरूध्द ध्रुवांचा विचार केला त्याने अंतर्मुख व बर्हिमुख असे प्रकार सांगितले आहत. कार्लयुंग व शेल्डनचे वर्गीकरण अधिक संयुक्तिक वाटत असल्याने यावर अधिक लक्ष केंद्रित केले आहे.

अंतर्मुख वर्गीकरण **(Introvert)** :

अंतर्मुख व्यक्ति स्वयंकेंद्री व स्वमनोराज्यात रममाण होणारी, आदर्शवादी, हळवी, भावनात्मक संघर्ष वा तणाव निर्माण झाल्यास त्यापासून अलिप्तपणा दर्शविणारी, साधारणत: लोकांपासून दूर राहणारी, मितभाषी व एकलेपणाची आवड असणारी व्यक्ती होय. उदा.

शास्त्रज्ञ, तत्वज्ञ, कवी इत्यादी कर्लयुंग यांनी अंतर्मुख व्यक्तिमत्वाची लक्षणे नमूद केली आहेत.

१) कमी बोलणारे लोक आणि पुस्तक तसेच पत्र–पत्रिका वाचण्यास आवडते.
२) अंतर्मुखीचे वर्तन आज्ञाकारी, लवकर घाबरणारे असते.
३) शांत स्वभावाचे नसतात त्यांच्यात लवचिकता नसते.
४) ते आत्मचिंतन करतात. ते खुप जास्त चिंतन करतात.
५) स्वत:च्या भावना स्वत:पुरत्याच मर्यादित ठेवतात.
६) आज्ञाकारी स्वत:साठी चिंतीत, संशयी व सावधानी राहतात.
७) जास्त लोकप्रिय नसतात.
८) चांगले लेखक असतात. परंतु चांगला वक्ता नसतो ते नेहमी चूप राहतात, चिंतित राहतात.
९) ते नेहमी प्रतिक्रियावादी असतात. आपल्या विचारांना परिस्थितीनुसार बनवितात. ते श्रध्दा ठेवत नाहीत तर परिस्थितीलाच दु:खकष्टांप्रती जागरूक असतात.

बहिर्मुखी व्यक्तिमत्व (Extrovert) :

सामाजिक कार्यकर्ता, राजकीय नेता, व्यापारी, प्रशासक, विक्रेता इत्यादी व्यक्ती या प्रकारात मोडतात. यांची लक्षणे खालीलप्रमाणे नमूद केली आहेत.

*** शिक्षकांना व्यक्मितत्वगुणाच्या अभ्यासाची आवश्यकता :**

शिक्षक हा विद्यार्थ्यांचा पारदर्शक म्हणून कार्य करीत असतो. शिक्षक वर्गात अध्यापन करीत असतांना वर्गात अंतर्मुखी, बहिर्मुखी आणि उभयमुखी या तिनही प्रकारच्या व्यक्तमत्वाचे विद्यार्थी असतात अशावेळी शिक्षकास व्यक्तित्वगुणांची उत्तम प्रकारे जाण असेल तर शिक्षक उपस्थित विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिगत विचारात घेवून अध्यापन करेल आणि अशा प्रकारच्या अध्यापनात विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासास चालना मिळेल. त्याचबरोबर शिक्षक वेगवेगळया व्यक्तिमत्वाच्या विद्यार्थ्यांशी व्यक्तिमत्वविकासास अनुरूप अशा वातावरण निर्मिती करेल व विद्यार्थ्यांमध्ये असणारा न्यूनगंड कमी करून त्यांना प्रवाहात मिसळयाचा मार्ग मोकळा करून देईल आणि अशा शिक्षकाजवळ विद्यार्थी आपणाला असणाऱ्या समस्या मनमोकळेपणे मांडतील व यामधून त्याच्या व्यक्तिमत्व गुणांचा विकास होण्यास मदत होईल.

तसेच बदलत्या परिस्थितीमुळे वातावरण, कौटुंबिक वातावरण यामुळे विद्यार्थी निराशेच्या खोल दरीत लोटल्या जाते आहे. बदलत्या कौटुंबिक परिवेशात संयुक्त कुटुंब कालबाहय ठरून एकत्र कुटुंब पध्दती आली. त्यामुळे एकच मुलगा, एक मुलगी एकटिच घरात राहत आहे. त्यामुळे आत्महत्याचे प्रमाण वाढत आहे आणि म्हणून अशा मुलांना दिशा दाखवण्यासाठी देखील शिक्षकांची महत्वाची भुमिका राहणार आहे.

सामाजिक परिवेश बदलता आहे संस्कार मुल्य शिक्षण यांचा ऱ्हास होत आहे. करीता शिक्षकांनी मुलांची अंतर्मुख आणि बहिर्मुख व्यक्तिमत्व ओळखता आले पाहिजे. विद्यार्थी पटपट बोलणारा बालक आहे की, अंतर्मुख आहे हे शिक्षकांना ओळखता आले पाहिजे. अंतर्मुख मुलांना बोलके करून त्याची समस्या जाणून घेणे शिक्षकास करता येणे आवश्यक आहे.

अशा अनेक कारणाने शिक्षकास विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व गुणाचा अभ्यास करणे व ओळखून त्यांना योग्य असे मार्गदर्शन करणे हे काळाची गरज होवून बसली आहे. शिक्षक हा विद्यार्थ्यांच्या अंतरबाहय व्यक्तिमत्व घडवत असतांना महत्वाची भुमिका बजावत असतो.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१) शिक्षण संक्रमण– वर्ष ५१, जून २००८

२)विकासाचे व अध्ययनाचे मानसशास्त्र– डॉ. शारदा शेवतेकर

३)शैक्षणिक मानसशास्त्र– कुळकर्णी

४)शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र– वा. ना. दांडेकर

५)सुलभ शैक्षणिक मानसशास्त्र– प्रा. प्रभाकर नानकर